

Petrol Ofisi

Petrol endüstrisi, geniş bir tanımlamayla petrolün aranmaya başlaması safhasından, tüketilmesine kadar geçen bütün aşamaları içeren, ekonomik olduğu kadar siyasi yönü ile de önemi haiz bir alandır. Bu geniş endüstri alanını ilk bakışta; arama ve üretim safhalarını kapsayan birincil (upstream) ve taşıma, rafinaj, depolama, dağıtım ve pazarlama safhalarını kapsayan ikincil (downstream) faaliyetler şeklinde iki bölüme ayırmak mümkündür. Petrol Ofisi, Türkiye’de ikincil faaliyet alanlarından dağıtım ve pazarlama maksatlarına yönelik 1941 yılında kurulmuş olan ilk kamu şirkettir. Petrol Ofisi’nin kuruluş süreci Türkiye’de petrol endüstrisinin gelişiminden bağımsız değildir. Bu nedenle öncelikle Türkiye’de petrol faaliyetlerinin gelişimine bakmak gerekmektedir.

Kurtuluş Savaşı’nı takiben imzalanan Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye’de birçok alanda yeniden yapılanma sürecine girildiği görülmektedir. Yeni politikaların ve kurumların oluşturulduğu bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin gelişimi için ilgi duyduğu alanlardan birisi de enerji konusunda petrol kaynaklarının belirlenmesi ve ekonomiye kazandırılmasıdır. Bu kapsamda Cumhuriyet kadrolarının öncelikli olarak Lozan’dan arta kalan konulardan olan Musul meselesinin Türkiye’nin lehine sonuçlanması için gayret gösterdiği görülmektedir. Ancak Musul’un Mondros Mütarekesi’ne aykırı şekilde İngiltere tarafından işgali ile başlayan sorunun, Lozan görüşmelerinde olduğu gibi İngiltere’nin savaş sonrası kurulan uluslararası sistemdeki etkisinin de bir sonucu olarak Milletler Cemiyeti’nden Türkiye lehine bir karar çıkması sağlanamamıştır.

1915 ve 1927 yıllarında yapılan sanayi sayımları ile enerji tüketim ve üretim rakamları dikkate alındığında Cumhuriyetin ilk beş yılı için sanayileşmede olağanüstü bir artıştan bahsetmek mümkün değildir. Yine de Cumhuriyetin ilk 10 yılında petrol ürünleri ithalatı genel ithalat içinde %4’lük bir paya sahip olmuştur. Bu dönemde ülkenin pek de aşına olmadığı petrol sektöründe ilk düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir.

Osmanlı dönemindeki kapitülasyonlara yönelik olumsuz bakış açısına rağmen Cumhuriyet dönemi iktisadi politikanın temellerinin atıldığı 1923 Türkiye İktisat Kongresinde başta Mustafa Kemal olmak üzere İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, yabancı sermayeye karşı olunmadığını açıklamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeye açık olunmakla birlikte milli bir iktisat politikası izlenmiştir. Petrol politikasının oluşturulmasında da aynı bakış açısı görülmektedir. Bir taraftan Osmanlı döneminde verilen petrol arama ruhsatları incelenip birçoğu iptal edilirken, diğer yandan milli menfaatleri koruyacak bir petrol mevzuatı oluşturma gayreti içine girilmiştir.

Musul meselesinin çeşitli platformlarda henüz görüşüldüğü bir dönemde, Amerika, Romanya, Rusya gibi petrol üreten ülkelerin mevzuatı Meclis komisyonunda incelenmek suretiyle 24 Mart 1926 tarih ve 792 sayılı ilk Türk Petrol Kanunu kabul edilmiştir. Kanun görüşmelerinde Maliye Bakanı Hasan Bey, petrolün siyasi önemi nedeniyle petrol arama ve işletme hakkını Hükûmete veren devletçi bir politika öngörüldüğünü belirtmiştir. Araştırma, arama ve işletmeye ilişkin birçok konunun düzenlenmediği 22 maddelik kısa bir kanun olan 792 Sayılı Petrol Kanunu birincil faaliyet konularını, genel olarak düzenlemiştir. Kanun çıkmış olmakla birlikte henüz devlet adına Kanun kapsamında faaliyet gösterecek bir kuruluş bulunmamaktadır. 1929-1930 yıllarında yapılan jeolojik inceleme sonuçlarını değerlendirmek, petrol aramak ve işletmek üzere, 20 Mayıs 1933 tarih ve 2189 Sayılı Kanun ile İktisat Vekâletine bağlı “Petrol Arama ve İşletme İdaresi” kurulmuştur. İdare, Cumhuriyet döneminin ilk sondajına 1934 yılında Mardin/Midyat’ta Baspirin-1 kuyusunda başlamış ve 1936 yılında petrole rastlanmaksızın terk edilmiştir.

Ancak mevcut yapı ile sonuç almanın mümkün olmadığını anlaşıldığı üzerine 1935 tarihinde 2804 sayılı yasa ile

jeoloji çalışmaları ihtiyacını da karşılayacak şekilde “Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü” (MTAE) kurulmuş ve Petrol Arama ve İşletme İdaresi ile birlikte Altın ve Kömür İdareleri de bu kuruma bağlanmıştır. MTAE döneminde Trakya ve Anadolu’da daha önceden emare görülen bölgelerde açılan sondajlar olumsuz sonuçlandıktan sonra 1939 yılında sondaja başlanan Raman-1 kuyusunda 1940 yılında petrole rastlanmıştır. 1940’lı yıllar Raman Dağı bölgesinde açılan kuyularda petrole rastlandığı yıllar olmuştur.

Petrol Ofisi’nin kurulması, böyle bir atmosferde sektörün ikincil faaliyetleri ile ilgili olarak gündeme gelmiştir. Türkiye’de bir kısmı Osmanlı döneminden itibaren olmak üzere petrol ürünleri depolaması, dağıtımı ve pazarlaması alanlarında faaliyet gösteren şirketler bulunmaktadır. 1905 yılında faaliyet göstermeye başlayan Vacuum Oil Company ve 1911 yılında faaliyetine başlayan Standart Oil Company of New York 1931 yılında Amerika merkezlerinin birleşmesi sonrası Socony-Vacuum Corporation Türkiye Şubesi ismiyle faaliyetine devam etmiştir. Şirketin ismi 1955 yılında Mobil Oil T.A.O olmuştur. Bu alanda 1909 yılından itibaren faaliyet gösteren Naphte Caspienne Corporation ise 1932 yılında Royal Dutch Petroleum Company’nin çatısı altına girerek The Shell Company of Turkey Ltd. adı ile faaliyetine devam etmiştir. 1919 yılında İzmir’de faaliyetine başlayan Romanya kökenli çok uluslu Steaua Romana şirketi ise 1949 yılında Türkiye teşkilatını BP (Aegean) Ltd. Şirketi’ne devredene kadar süreç içinde isim değiştirerek faaliyet göstermiştir. 1931 yılında kurulmuş olan Türk Neft Sanayi Türk Anonim Şirketi ise İstanbul Boğaziçi Umuryeri’nde kurduğu basit bir rafineri ile petrol ürünleri pazarlama faaliyetine girişmiştir. 1936’da Türk Petrol ve Madeni Yağlar T.A.Ş. ismini alan şirket Türkiye’de faaliyet gösteren ilk yerli sermayeli özel şirkettir.

Türkiye’de faaliyet gösteren bir diğer şirket ise Sovyet Ticaret Komiserliğine bağlı Naphte-Syndicate’dır. Şirket, özellikle Bakü, Grozni, Maykop gibi bölgelerden elde ettiği petrolü Batum’da rafine ederek getirdiği ürünleri ülkenin büyük şehirlerinde pazarlamış, Türkiye’de pazar payının yarısına hâkim bir konuma gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle faaliyetleri duran şirketin Türkiye’deki operasyon ağı 1940 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından satın alınmış ve Petrol Limited Şirketi kurulmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na fiilen katılmamasına rağmen savaşın etkilerinden uzak kalamamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın hızla yayılması Hükümeti savaş tehlikesine karşı önlem almaya itmiştir. Bu maksatla 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen 3780 Sayılı Milli Korunma Kanunu ile “Devletin bünyesini iktisat ve milli müdafaa bakımından takviye maksadıyla İcra Vekilleri Heyetine, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyetler verilmiştir.” Bu Kanun kapsamında ilgili bakanlıklar arasında iş birliği temin etmek üzere ayrıca bir Koordinasyon Heyeti teşkil edilmiştir. Petrol Ofisinin kuruluşu, Kanunun 6. Maddesindeki “Halk ve Milli Müdafaa ihtiyaçlarını temine matuf bilumum ticari ve sınai muameleleri ifa etmek ve Hükümet tarafından bu kanundaki salahiyetler dairesinde verilecek diğer işleri görmek üzere İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hükmi şahsiyeti haiz müesseseler ihdas olunabilir” hükmü kapsamında Koordinasyon Heyetinin *K/103 sayılı* kararının Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması suretiyle *18.02.1941 tarihinde* gerçekleşmiştir. Petrol Ofisinin kuruluş amacı; sivil ve askeri ihtiyaçlara yönelik gerekli her türlü akaryakıtı satın almak ve satmak, memleketin muhtelif yerlerinde stoklar oluşturmak, memleket içindeki akaryakıt nakliyatı işleri ile meşgul olmak şeklinde belirtilmiştir. Ticaret Bakanlığına bağlı olmak üzere 5 milyon TL. sermaye ile kurulan Petrol Ofisi, 14.05.1941 tarihinde çıkarılan kararname gereği Petrol Limited Şirketine ait bütün hak ve varlıkları satın almak suretiyle devralmıştır.

Petrol Ofisi, kuruluşun amblemi olarak ağzından alev çıkan kurt şeklini seçmiştir. Amblem Ofis’in ilk Genel Müdürü Talha Sabuncu tarafından bizzat tasarlanmıştır. Petrol Ofisinin kurulmasına zemin hazırlayan Milli Korunma Kanunu, 1960 askeri darbesi sonrası, askeri yönetim sürecinde Kanunun uygulanmasına gerekçe teşkil eden olağanüstü halin son bulmuş olması sebebiyle 16.09.1960 tarihinde uygulamadan kaldırılmıştır. İfası geç kalınmış bir zorunluluk olarak

görülen bu yürürlükten kaldırma kararı sonrası aynı tarihte kabul edilen 79 Sayılı Kanun'un geçici 2. Maddesi gereği; Petrol Ofisinin hususi bir teşkilat kanunu yürürlüğe konuluncaya kadar Milli Korunma Kanunu hükümlerine göre faaliyetlerine devam edeceği belirtilmiştir.

Petrol Ofisi, kuruluş amacına yönelik yetkinliğe sahip olmak üzere gerekli yapısal çalışmalarına başlamıştır. Ancak 1960'lı yıllar, çok sayıda çalışanına karşın Petrol Ofisinin %25'lik pazar payı ile verimsiz çalıştığı eleştirileri ile karşılaşmasına neden olmuştur. Petrol sektöründe dikey bütünleşmeyi sağlamak üzere TPAO ve Petrol Ofisinin birleştirilmesi çabaları sonuç vermemiştir. TPAO, 1954 yılında kabul edilen 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun 2nci Maddesinde belirtildiği üzere "Petrol Kanunu hükümleri dâhilinde Türkiye'de petrol ameliyelerini ve icabında petrol ve petrol mahsullerinin alım, satım ve tevziini yapmak ve faaliyet mevzuuna dâhil işler için her türlü ticari muamelelere girişmek" şeklinde ifade edilen uğraş alanına dayanarak, 1960 yılından itibaren dağıtım ve pazarlama ağı kurmaya başlamıştır. Petrol Ofisinin verimsiz olduğu yönünde yapılan eleştirilere karşın TPAO'nun sektörde dikey bütünleşmeye yönelik attığı bu adımla oluşturduğu dağıtım ve pazarlama ağı 1968 yılında Petrol Ofisine devredilmiştir. Devir kararının alınmasında siyasi baskılar kadar yabancı şirketlerin de etkisi bulunmaktadır. Böylece Petrol Ofisi pazar payını artırarak birinciliğe yükselmiştir.

1960'lı yıllar Türkiye'de petrol ve petrokimya alanında büyük adımların atıldığı yıllar olmuştur. Bu kapsamda atılan adımlardan birisi de gazyağı, fuel oil, diesel oil, madeni yağ ve sigortacılık alanında faaliyet göstermek üzere %55 TPAO ve %45 Petrol Ofisi iştiraki ile ISİLİT Petrol ve Tic. Ltd. Şirketinin kurulmasıdır. Petrol Ofisi ülke savunması için kritik öneme sahip olan akaryakıtın lojistiği konusunda da önemli bir görev ifa etmiştir. 1957 yılında kabul edilen K/1092 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı ile Petrol Ofisi, Silahlı Kuvvetler akaryakıt tesislerinin, boru hatlarının idaresi ile ilgili tüm aşamalarda görevlendirilmiştir. Petrol Ofisi ayrıca yerli ve yabancı deniz araçlarının akaryakıt ve madeni yağ ikmalini sağlarken aynı zamanda havaalanlarında kurduğu hava ikmal merkezleri ile jet yakıtı ve uçak benzini dağıtımını sağlamıştır.

Petrol Ofisi, kuruluşundan 21 yıl sonra 1972 yılına gelindiğinde bir milyar TL sermaye ile Türkiye'de faaliyet gösteren beş dağıtım ve pazarlama şirketi içinde büyük bir güç olmuştur. Bu dönemde faaliyet gösteren diğer şirketlerden üçü yabancı (Shell, BP, Mobil), birisi yerli sermayeli (Türk Petrol ve Madeni Yağlar A.Ş.) şirkettir. Petrol Ofisinin büyüyen yapısı nedeniyle süreç içinde özellikle yabancı şirketler Petrol Ofisi gibi kamu kuruluşlarının kendilerine rakip olmasından rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir.

Türkiye'de özellikle Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlayan petrol sektöründe dikey bütünleşik yapının sağlanması hedefi 1970'li yıllarda da devam etmiştir. Bu kapsamda 1971 yılında kurulan Birinci Erim Hükümeti programında olduğu gibi Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da sektörde faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının tek bir çatı altında toplanması hedefi yer almıştır. Birleşme sağlanıncaya kadar ilk aşamada 1974 yılında, %45 TPAO, %35 Petrol Ofisi ve %20 İPRAŞ'ın katılımı ile Akaryakıt Dağıtım A.Ş. (ADAŞ) kurulmuştur.

Petrol Ofisinin Türk petrol sektörüne katkıları sadece anavatan ile sınırlı kalmayıp, 1974 Barış Harekâtı sonrası Adanın Türk bölgesinde akaryakıt ihtiyacını karşılamak üzere 17 Aralık 1974 tarihinde %44 Türk Cemaat Meclisi Konsolide Fonu, %34 TPAO, %17 Petrol Ofisi ve %5 Eti Teşebbüsleri Ltd. sermayesi ile Kıbrıs Türk Petrolleri Ltd. Ş. (KPLTŞ)'nin kurulması ile yavru vatanda da devam etmiştir.

1980'li yıllar, Türkiye'de ekonomik sistemde büyük dönüşümlere sahne olmuştur. 1983'te kabul edilen 60 Sayılı Kanun

Hükmünde Kararname ile “İktisadi Devlet Teşekküllerinin ekonomik gereklere uygun olarak verimlilik ve kârlılık ilkeleri doğrultusunda kendi aralarında ve ulusal ekonomi ile uyum içinde çalışarak sermaye birikimine yardım etmelerini ve bu suretle daha fazla yatırım kaynağı yaratmalarını” sağlamak amacıyla benzer alanlarda faaliyet gösterenlerin yönetim açısından yeniden teşkilatlandığı görülmüştür. Petrol Ofisi de bu dönüşümden etkilenmiştir. 1974 yılında kurulmuş olan Akaryakıt Dağıtım A.Ş. (ADAŞ), 1983 yılında yapılan yeniden organizasyon çalışması kapsamında Petrol Ofisi A.Ş. (POAŞ) adını almış, ISİLİTAŞ ve Petrol Ofisi, POAŞ’a devredilmiştir. POAŞ ise Türkiye’de petrol sektöründe faaliyet gösteren TPAO, TÜPRAŞ, BOTAŞ ve DİTAŞ gibi kamu kuruluşları ile birlikte İktisadi Devlet Teşekkülü olarak yeni kurulan Türkiye Petrol Kurumu (PETKUR)’na bağlanmıştır. Kuruluş amacı, “Devletin genel enerji ve petrol politikası dahilinde yurt içinde ve gerektiğinde yurt dışında petrol arama, keşfetme, üretme faaliyetleri ile petrolün ithali, iç ve dış pazarlaması, rafine edilmesi ve elde olunan tüm petrol ürünlerinin ihtiyaca göre bölgeler arasında dengeli bir şekilde dağıtılarak pazarlanmasını sağlamak ve Petrol Kanunu’nda tanımlanan diğer petrol ameliyelerini yapmak” şeklinde belirlenen PETKUR’un ömrü uzun olmamıştır. 1984 yılında Kurum lağvedilerek POAŞ ile birlikte diğer sektörel kamu kuruluşları TPAO’ya bağlı ortaklıkları haline gelmiş, böylece petrol sektöründe dikey bütünleşik yapının içinde yer almışlardır.

1980’li yıllarda Türkiye’nin gündemine giren özelleştirme politikası ile POAŞ, 1990 yılında bu kapsama alınmıştır. 1941 yılında yetersiz imkanlarla dünyanın büyük petrol şirketlerinin dağıtım/pazarlama kollarına karşı Türkiye’de faaliyet göstermeye başlayan Petrol Ofisi (POAŞ)’nin büyük hissesinin özelleştirildiği 2000 yılında pazardaki görünümü, şirketin ulaştığı seviyeyi göstermektedir. 2000 yılında Türkiye’de 13 akaryakıt dağıtım şirketi faaliyet göstermektedir. Bu şirketlerin sahip olduğu toplam 1.417.154 milyon ton beyaz ürün stoklama kapasitesinin yaklaşık %31’i, toplam 469.322 milyon ton siyah ürün stoklama kapasitesinin ise %47’si POAŞ’a aittir. Ayrıca ülkedeki 9.205 bayinin 5.259’u POAŞ bayisidir. Özelleştirilen POAŞ’ın pazarda oldukça güçlü bir şirket olduğu görülmektedir.

2000-2002 yıllarına yayılan özelleştirme; %51 hisse 2000 yılında blok satış yapılarak, %16.5 hisse Mart 2002 tarihine kadar borsalarda halka arz edilmek suretiyle ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı portföyünde kalan %25,8 hisse ise toptan satışı yapılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Böylece Petrol sektörünün dağıtım ve pazarlama alanında kamu kuruluşu kalmamıştır. TPAO’nun bu alandaki kamu kuruluşu açığını kapatmak için 2007 yılında tekrar TP Petrol Dağıtım A.Ş. ismiyle yaptığı girişim; sektördeki diğer şirketlerin, devletin kendilerine rakip olmasından dolayı tepkileriyle karşılaşmıştır. TP Petrol Dağıtım A.Ş. de Özelleştirme Yüksek Kurulunun kararı ile 2016 yılında özelleştirilmiştir.

Ferhat KÖKYAY

KAYNAKÇA

B.C.A., D. 212-40, Fon Kodu 30.18.1.2, S.2/15807, Yer: 95.42.2, Tarih: 14.05.1941.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. No. 11, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1993.

GÖKSU, Ekrem, **Türkiye’de Petrol**, Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul 1966.

KORUM, Uğur, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları” **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara, 23-24 Haziran 1981, Bildiri Kitabı**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay.: 513, Ankara 1982, s.63-78.

LOKMAN, Kemal, **Türkiye’de Petrol Madenleri**, Ankara 1933.

Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, **1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri**, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928.

Millî Korunma Suçlarının Affına, Millî Korunma Teşkilât, Sermaye ve Fon Hesaplarının Tasfiyesine ve Bazı Hükümler İhdasına Dair Kanun, **Resmi Gazete**, sayı:10605, tarih:16.09.1960.

MOBİL, **Türkiye Petrol Endüstrisi Hakkında Muhtıra**, İstanbul 1965.

NEYZİ, Nezih H., **Türkiye Petrol Sanayii**, İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yay. V, İstanbul 1963.

PİGM, **1972 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 17, MTA Ens. Matbaası, Ankara 1973.

SERİN, Necdet, **Türkiye’nin Sanayileşmesi**, Ankara Üniv. S.B.F. Yay.No:167-149, Ankara 1963.

TBMM ZC, Dönem:2, İ:76, C:1, Cilt 23, TBMM Matbaası, Ankara.

TPAO, **İlk Elli Yıl**, İmaj İç ve Dış Tic. A.Ş., Ankara, 2004.

<https://www.petrolofisi.com.tr/tarihce> (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2022).

21/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/petrol-ofisi/?pdf=5757> adresinden erişilmiştir